

JOSIP MATEŠIĆ (4. IX. 1927. – 25. III. 2020.)

U ponedjeljak, 9. ožujka 2020. prošao sam kroz Kaptol, veće selo, gradić, 15 km sjeverno od Požege, pod obroncima Papuka u srednjem vijeku utvrđeno naselje. Nalazi se u prekrasnoj dolini nazvanoj *Vallis aurea*, zapadno od poznatoga Kutjeva. Počeo sam s istraživanjem govora sela Velika, istočno od Kaptola, koji je punkt *Hrvatskoga jezičnoga atlasa*.¹ Mislio sam istražiti i okolicu Velike, uključujući Kaptol, jer to područje ima znatnih specifičnosti u Požeškoj kotlini.² Znao sam da je u Kaptolu rođen Josip Matešić, poznati jezikoslovac i povjesničar slavenskih književnosti, profesor Sveučilišta u Mannheimu i utemeljitelj tamošnje slavistike, čiji sam bio gost na Sveučilištu, kao stipendist Zaklade Alexandera von Humboldta. Međutim, istraživanje je tada prekinuto zbog “vjenčica”, a krajem mjeseca stigla je vijest da je 25. ožujka Matešić preminuo. Umro je u 93. godini života.

Josip Matešić, drugo dijete u seljačkoj obitelji, u rodnome Kaptolu pohađa osnovnu školu, zatim klasičnu gimnaziju u Zagrebu. Bilo je to teško vrijeme Drugoga svjetskog rata, mladiće su katkad na vojnu službu privodili s ulice, što se dogodilo i Matešiću. Dokazivao je da je đak, a vojnici su ga odveli pretpostavljenomu, gdje ga je oslobodilo poznavanje stihova Vergilijeve *Eneide*. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studira narodni jezik i književnost te ruski i njemački. Profesori su mu bili: Barac, Badalić, Hraste, Ivšić, Hamm. Rusistiku studira i u Moskvi. Po diplomiranju 1953., radi od 1954. do 1956. godine (s prekidima zbog boravka u inozemstvu) kao sveučilišni asistent u Zagrebu na Akademiji kazališnih umjetnosti.

Godine 1957. dobiva njemačku stipendiju, studira slavistiku, istočnoeuropsku povijest i germanistiku u Münsteru i Erlangenu. Rezultat je značajno djelo, opis erlangenskoga zbornika pjesama (*Die Erlanger Liederhandschrift – Sprachliche Unter-*

¹ Kada sam 1996. u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje koncipirao projekt *Hrvatski jezični atlas*, u mrežu *Atlasa* uzeo sam sve odabrane govore u Hrvatskoj koji su ranije odabrani kao punktovi u mreži (286), a mrežu smo proširili još za trećinu, tako da je s punktovima u Bosni i Hercegovini te dijaspori bilo predviđeno oko 410 punktova hrvatskih govora. To je trebala biti prva faza istraživanja, a u drugoj bi se istražilo još oko 40 punktova manjina u Hrvatskoj. Do 2010. zbog izostanka financiranja terenskoga rada nisu istraženi svi predviđeni punktovi, istraženi su samo čakavski, a ostala je neistražena petina kajkavskih i trećina štokavskih, iako su štokavci većina Hrvata. Godine 2019. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti koncipiran je novi projekt, koji je prihvatila Hrvatska zaklada za znanost (projekt br. 3688: *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju*), širi od HJA, voditelj akademik Goran Filipi.

² Tada je zbog korone istraživanje prekinuto, a obavio sam ga krajem lipnja i početkom srpnja, ali ne u obimu u kojemu sam htio. S Matešićem sudjelovao sam na znanstvenome skupu o fra Grguru Čevpoviću 1987. u Požegi.

suchung), što objavljuje iste godine (Kubon & Sagner, München). Od 1963. do 1967. lektor je u Gießenu. Tada nastaje opsežan odostražni rječnik (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, I–II, Wiesbaden, Harrassowitz, 1965–67.), u neku ruku predradnja monografije o naglasku riječi (*Naglasak riječi u hrvatskom ili srpskom pisanom jeziku – Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1970.), čime je habilitiran. Godine 1969. profesor je slavistike u Göttingenu. Zatim radi kao lektor za južnoslavenske jezike na Sveučilištu u Erlangenu i u Gießenu. Docent je pa izvanredni profesor u Fribourgu (Švicarska) i Göttingenu (Njemačka). Bio je pozvan za profesora slavenske filologije na Sveučilište u Mannheimu, gdje djeluje do mirovine. U Mannheimu 1969. utemeljuje Slavistički seminar i dalja njegova djelatnost vezana je za tu ustanovu. Uz rusistiku uvodi studij serbokroatistike (prema tadašnjemu nazivu studija). Prihvaća sveučilišno partnerstvo Mannheima i Sarajeva, s mnogobrojnim interdisciplinarnim simpozijima (slavistika, politologija, poduzetništvo, germanistika, gostovanja književnika). Kako su istakli uz 80. rođendan 2007. H. Fegert i W. Kroll, ostvaruje dobru suradnju u Slavenskome seminaru Sveučilišta u Mannheimu (J. Petermann, R. Hansen-Kokoruš), otvara inovativne studije (kulturni čimbenici u gospodarstvu), a uz veze s južnoslavenskim kulturnim prostorom širi slavistički profil slavistike u Mannheimu s bugarskim, poljskim i češkim jezikom te uspostavlja kontakte sa Sjevernom Amerikom, Rusijom i Australijom.

Bio je prodekan i dekan Fakulteta. Dulje vremena bio je predsjednik Frazološke komisije Međunarodnoga slavističkog saveza. Od 1988. dopisni je član Jugoslavenske (sada Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti te Kraljevske akademije znanosti u Gothenburgu (Švedska). Bio je gost profesor u SAD-u, Australiji, Kanadi.

Istraživao je jezikoslovne poglede predstavnika reformacije i protureformacije Južnih Slavena, utjecaj “panslavizma” na jezik i književnost slavenskih naroda te posebice frazeologiju slavenskih jezika s teorijskoga, dijakronijskoga, sinkronijskoga, arealnoga, poredbenoga i komunikativnog aspekta, pitanja iz područja južnoslavenskih književnosti (bugarske, hrvatske, slovenske, srpske) i ruske književnosti te njezina utjecaja na hrvatsku književnost.

Bavio se rusko-hrvatskim književnim vezama.

U hrvatskome jezikoslovlju važno mjesto imaju njegovi rječnici. *Odostražni rječnik hrvatskog ili srpskoga* (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, I–II, 1965–67.) pionirsko je djelo te vrste.

Zaslugom Matešića Mannheim postaje frazeološkim središtem, osniva se manheimska frazeološka škola. Tamo nastaju i pionirska frazeološka djela, uz pomoć suradnika izrađuje prvi jednojezični *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982.) s oko 12 000 frazema. Suautor je i redaktor *Hrvatsko-njemačkog fra-*

zeološkog rječnika (1988.) s preko 18 000 hrvatskih frazema i njihovim njemačkim ekvivalentima, a uređuje i *Rusko-njemački frazeološki rječnik* (*Russisch-Deutsches Phraseologisches Wörterbuch*, 1999.). Objavljivao je radove o različitim frazeološkim pitanjima i oni čine trećinu njegovih objavljenih radova (što je posebno prikazala Željka Fink u svojem nekrologu). Obradio je problem frazeološke sinonimije i varijantnosti, analizirao hrvatske poredbene frazeme, odnos tvorbe frazema i tvorbe riječi; razmatra stilsku stranu frazema, lažne prijatelje u frazeologiji, komunikacijsku ulogu frazema; usporedio je hrvatsku frazeologiju s onom drugih jezika – slaven-skih (posebno ruskoga) i neslavenskih (uglavnom njemačkoga); bavio se frazemima u Bibliji i hrvatskoj književnosti (“Frazeološka antonimija u spjevu *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića”, 2000.). Razmatrao je frazeologiju u rječnicima, izradu frazeoloških rječnika (“Probleme der russisch-deutschen Phraseologie (am Beispiel der Erstellung eines phraseologischen Wörterbuchs)”, 1981., s Petermannom, “К вопросу об оформлении фразем в словаре (на материалы русской и немецкой идиоматики)”, 1987.). Isticao je važnost dijalektne frazeologije (“O problemu dijalektalne frazeologije. O važnosti dijalektologije kao znanosti”, 1988., “Historijska frazeologija i dijalektologija u slavenskim jezicima”, 1998.).

Na Međunarodnome slavističkom kongresu 1978. u Zagrebu izabran je za prvoga predsjednika Komisije za slavensku frazeologiju Međunarodnoga slavističkog komiteta, što ostaje 25 godina (zatim je njezin počasni predsjednik). Valerij M. Mokienko istakao je njegove zasluge u održavanju frazeoloških konferencija u mnogim europskim zemljama, što je bio prinos zajedništvu i međusobnomu razumijevanju. Prva je međunarodna konferencija o slavenskoj frazeologiji održana 1981. u Mannheimu, zatim u Poljskoj, Slovačkoj, Češkoj, Bugarskoj, Rusiji, Bjelorusiji, Ukrajini, Hrvatskoj – rezultat su brojni zbornici radova.

Od književnih tema dotiče se pitanja južnoslavenskih književnosti u usporedbi s ruskom (“Hrvatski narodni preporod i ruska književnost”, 1983., “Das Kroatische Drama und L. N. Tolstoj”, 1982., “Hrvatska moderna i F. M. Dostojevski”, 1983.). Piše o recepciji južnoslavenskih pisaca na njemačkome govornom području (“O recepciji Andrićeva djela na njemačkom jeziku”, 1980.), o Vladimiru Nazoru (1991.), o *Pjesmi nad pjesmama* Janka Polića Kamova (1996.). Bavi se i slovenskom književnošću. “Die Bedeutung dieses Wörterbuchs besteht darin, daß hier erstmals der phraseologische Bestand des Kroatischen oder Serbischen auf der Grundlage einheitlicher Kriterien geschlossen dargestellt wird”. Ostvareni su kriteriji: “Idiomatizität und das Vorhandensein von mindestens zwei autosemantischen Komponenten.”

Započeo je rad na njemačko-hrvatskome rječniku. Prihvatio sam kao predstojnik Zavoda za hrvatski jezik suradnju dviju ustanova na tome velikom djelu (sudjelo-

vao sam nešto i sam u izradi i redakciji). Rječnik je opsežan (2075 str.) i aktualan (*Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch / Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Zagreb, Globus, 2005.).

U *Analima* Leksikografskoga zavoda u Zagrebu 1955. objavljen mu je rad “Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike”.

Istraživao je govore u svojoj Požeškoj dolini – *Vallis aurea*, jezičnu interferenciju čeških i slovačkih doseljenika u Slavoniji (“O govoru požeškog kraja”, 1957., “Govor Požeške kotline”, 1974.). Bavio se pitanjem ktetika i etnika, refleksa jata, prozodije (“Akcenat i kvantiteta u govoru Požeške kotline”, 1977.). Zanimljivo je da nije podrobnije opisao govor svojega rodnog mjesta – Kaptola, ni njegove okolice, užega zavičaja.

Godine 1992., za 65. rođendan, objavljen mu je u čast sadržajno bogat zbornik *Studia phraseologica et alia*, koji su uredili Wolfgang Eisann i Jürgen Petemann, s predgovorom Petermanna¹.

Mijo Lončarić

¹ Moj je rad *Prilog razvoju kajkavskoga vokalizma*.